

ЕВРАЗИЙСТВОТО – ЕДНА ВЪОБРАЗЕНА ИДЕНТИЧНОСТ

Атанас Стаматов

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700, София

РЕЗЮМЕ: В съобщението се маркират причините, контекстът и идейните извори, от които се ражда евразийството като философско-историческа и геополитическа доктрина. Прави се критичен анализ и се преосмислят основните евразийски тези. Очертан е и кръгът на влиянието им в България. Посочена е тяхната релевантност в България. Посочена е тяхната релевантност към културно-историческата менталност в Русия, а също и някои от геополитическите им импликации.

EURASIANISTS – AN IMAGINED IDENTITY

Atanas Stamatov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski"

ABSTRACT: The report follows the reasons, the context and the sources of ideas that gave birth to the Eurasianists as philosophical-historical and geopolitical doctrine. It provides critical analysis and gives new meaning to the basic Eurasian theses. The circle of their influence in Bulgaria is outlined. Their relevance in Bulgaria is pointed out. Their relevance in the cultural-historical mentality in Russia is pointed out and some of their geopolitical implications too.

През 1921 г. „бялото“ движение в Русия окончателно губи своите шансове. Зад гърба на неговата гвардия вече е „срамът Галиполи“, а пред нея емигрантските пътища на запад към Прага, Берлин, Париж. Събитията събират в „радпределителния пункт“ България едни от най-изтъкнатите представители на дореволюционната руска култура. Естествено, постоянна тема на разговорите помежду им е случилото се и опитите то да бъде осмислено „историософски“. Своята гледна точка публично вече е изложил младият, едва тридесетгодишен, княз Н. С. Трубецкой (1890-1938) в съчинението си *Европа и човечеството* (1920). Други постоянни участници в събеседванията са още П. Н. Савицкий (1895-1968) – географ, икономист, политик; Г. В. Флоровский (1893-1979) – богослов и П. П. Сувчинский (1892-1985) – музиковед и публицист. По спомени на Г. В. Флоровский в събеседванията е участвал и княз А. А. Ливен – свещеник в София. Резултатите от тази „кръжочна“ дейност виждат бял свят в сборника *Исходъ къ Востоку* (1921). С този сборник са положени основите на евразийството като историософска и геополитическа доктрина. През следващото десетилетие, за по-кратък или по-дълъг период от време, то печели на своя страна перото на автори като: А. Кожевников (Кожев), С. Франк, В. Ильин, Н. Арсеньев, Н. Алексеев, Емили Литауер – ученичка на Е. Хусерл, Г. Вернадский, Д. Светополк-Мирский, П. Челищев, А. Лурье, С. Эфрон и др. Измежду „строителите“ на евразийството най-авторитетният философ на историята е Л. Н. Карсавин (1882-1952).

Но твърде скоро след възникването си евразийството започва да губи доверие и популярност сред своите привърженици. Ако изключим П. Н. Савицкий, движението

е напуснато дори от „духовните си бащи“, а оттеглянето им често е съпроводено от радикална критика на основни евразийски тези. Този факт ни изправя пред въпроса – по силата на какви обстоятелства непреодолимата „евразийска съблазън“ се трансформира в скоротечно разочарование? Към търсения отговор, струва ми се, най-пряко ни води историологичната и политическа двуликост на евразийството, защото от една страна – неговите послания органично се вписват в логиката на руската философско-историческа традиция; от друга – политическите импликации, до които стига са твърде нелицеприятни. Ще се опитам да щрихирам тези два момента, защото те не са безотносителни към разволя на философско-историческата ни култура и политическата конюнктурна напаст.

* * *

От времето на цар Петър I „идолът Европа“ едновременно стимулира и комплексира разгръщането на руската идея. Пръв П. Чаадаев поставя ребром този проблем във философските си писма (*Философски писма* – 1829/31 г.). Проблематизирането на „руския път“ след Петровите реформи очертава и две основни направления в руската философско-историческа мисъл през XIX век – *славянофилството* и *запазничеството*. Евразийците квалифицират славянофилите като „реакционери“, а схващанията им определят като „консервативен национализъм“. Западниците за тях са „прогресисти“, изповядващи идеите на „либералния космополитизъм“. Първите (славянофилите) схващали Европа като синоним на „сила и власт“, а вторите (западниците) като „хуманна цивилизация“. Но и в двата случая – било чрез оттласкване или чрез привличане – *гледната точка, през която се конструира руската идея била евро-*

поцентристка. Стремещт на евразийството е да преодолее тази гледна точка и да даде параметрите на една „възможна“ цивилизационна алтернатива.

Ала критиката на евразийците срещу „изкусените от Европа“ не е равностойна. Възгледите на западниците са оспорени изцяла, а валидността на славянофилските доктрини – частично и селективно. П. Н. Савицкий дори е склонен да види в славянофилите предшественици на евразийството. Опитът за продуктивна приемственост между двете превъплъщения на руската идея евразийците търсят в онези пунктове, които задавали самобитността на руския културно-исторически модел. Сумарно те ги свеждат до два основни идентификационни кода: *православието* – което изразявало особеностите на руската социалност обговаряна чрез термини като „народ-богоносец“, „съборност“, „земска община“, „хорово начало“ и т.н. и *византизмът* – носещ културно-историческите белези на евразийските реалии. Опосредващо звено, концептуален мост между собствените си идеи и тези на славянофилите, евразийците намират в теорията на Н. Я. Данилевский (1822-1885) за културно-историческите типове. Съчинението *Русия и Европа* (1868), в които той излага схващанията си за културно-историческите типове остава почти двадесет години незабелязана в самата Русия. Едва след като Н. Н. Страхов го обявява за „библия на панславизма“, „катехизис или кодекс на славянофилството“, неговите идеи стават обект на оживена дискусия (1886-1896) между късните славянофили и „почвениците“ от една страна, и отстояващия идеите на християнския универсализъм Вл. Соловьев от друга. В първите десетилетия на XX век съчинението на Н. Я. Данилевский става широко известно и в Европа, доколкото в него тя открива предшественик на О. Шпенглер. Известно е, че немският културфилософ е ползвал руски език, а Г. Шпет открива в библиотеката му екземпляр от *Русия и Европа*.

С какво привлича вниманието на евразийците това съчинение? В историята на човечеството Н. Я. Данилевский обособява десет цивилизационни типа на базата на четири вида социална дейност – религиозна, културна, политическа и обществено-икономическа. За него сменящите се в затворената си цикличност типове култури не са етапи в един общ процес на развитие, а различни планове в историческия процес, при това планове лишени от общ знаменател, което ги прави „величини несъизмерими“. Тази централна в теорията за културно-историческите типове идея, адаптирана в евразийството „освобождава“ *представителите на последното от необходимостта да мерят руските социокултурни реалности с мащаба на Европа*. Опонентите на Н. Я. Данилевский без изключение отбелязват редукционизма и откровения социологически натурализъм в неговите идеи, но и те – редом със съмишлениците му – не оспорват крайния извод, а именно, че Русия има всички предпоставки и е призвана да създаде първия в историята цивилизационен тип (славянския културно-исторически тип) основан върху посочените по-горе четири вида дейности. Евразийците черпят идеи и от хидрографския детерминизъм на Лев Илич Мечников (*Цивилизацията и великите исторически*

реки – 1889 г.), които прозират в някои от текстовете на П. Бицили.

Ако има нещо, което доминира целия този интелектуален процес, то е убеждението на всички участници в него, че Русия има особено призвание и ѝ предстои да изиграе месианска роля в историята. Ето защо, всички те ѝ предричат „бъдеще, което стократно ще я възмезди за отсъствието на минало“. Освен това от П. Чаадаев и славянофилите – до Н. Я. Данилевский и Ф. Достоевски всички са единодушни, че същността на „руската идея“ е в разрешаването на „общочовешки задачи“. Тук се появява и първият парадокс. Опитите тези задачи да бъдат вкарани в логиката на теорията за културно-историческите типове – логика, проблематизираща хомогенността и цивилизационното единство на човешката история – водят до „противоречие в термините“, до „пълнен нонсенс“. Този дефект има и своите социално-политически импликации. Най-отчетливи те са при К. Леонтиев (1831-1891). За него Русия има бъдеще като стожер в самобитното строителство на славянския културно-исторически тип при това обърната на изток в своята геополитическа перспектива. Но предварително условие за развитие на тази славянска цивилизация е политическото обединение на всички славяни. Нещо повече – в хипотетичния славянски съюз той вижда място и за традиционно интегрираните сред славянските народи унгарци и румънци. За нас българите нещата са повече от ясни.

Към тази картина свои щрихи добавя и установения от болшевиките в Русия „азиатски социализъм“ (Socialismo Asiatico) както го нарича Фр. Нити. Мисията на Русия вече се търси не в призванието ѝ да даде на света истинско християнство (напр. по Ф. Достоевски), а в ролята ѝ на „челен отряд“ на световната пролетарска революция с всички произтичащи от това философско-исторически и геополитически метаморфози в нейното битие. Такива са историологичните и политически параметри на „утробата“, в които се ражда евразийството из едно „катастрофично светоусещане“.

* * *

В годините, когато се ражда евразийството, намирането на печеливш вариант за отнемането на историческата инициатива от болшевиките е обща цел за цялата руска емиграция. В този смисъл проектът на евразийците не е единствен. Той не е оригинален и с това, че се конституира оттласквайки се от „чуждото“ в руската култура. Изправени пред двата традиционни културологични кода на руската идентичност – *православието* и *византизма* – евразийците извличат от втория в хипертрофиран вид принципа на своята „историософска“, както те я наричат, система. Доминиращ се оказва не „религиозно-етическият“, а „географско-етническият“ фактор за руската самобитност. В основата на своите възгледи те поставят категорията „*месторазвитие*“ и в текстовете си се стремят да изявят „географската физиология“ на Русия (Г. Флоровский). Русия се оказва един особен етногеографски свят/континент, включил в общ жизнен цикъл пространствата на Беломоро-кавказката, Западно-сибирската и Туранската равнини. *Идентификационният код на Русия вече е подмене и той е „Евразия“*.

Според Н. С. Трубецкой, първото условие Русия/Евразия да запази своята самобитност и на нейна база да гради бъдещето си е излизането ѝ от орбитата на романо-германската културна традиция. Но за да се фокусира тази цел, с оглед на етно-културното многообразие в Русия, налага се на втори план да бъде оставен и идеалът за славянско единство. *Основан става проблемът за продуктивността на славянотюркския етнокултурен синтез.* Ако по думите на Алфред Вебер болшевишката революция „реазиатизира“ Русия, то за идейната ѝ „реазиатизация“ значителна роля изиграва евразийството. За евразийците не религиозни и в по-широк план цивилизационни са мотивите тласнали Русия в прегръдката на Европа, а чисто политически. Тази ориентация разпластявала високата и масовата руска култура, от което пък боledувала нацията. Проблемът, според тях, може да бъде решен чрез „културната реазиатизация“ на Русия. В нова констелация са поставени основните белези изявяващи руската/евразийска културна идентичност. Присъщият на масовата политическа култура в Русия етатизъм по интересен начин задава философско-историческия и дори теологичен хоризонт на евразийството. Идеята за съборността като самобитен белег на руската социалност ражда тезата на Л. Карсавин за „културсубекта“ (симфоничната личност) в противовес на индивидуализма, превърнал се в ядро на европейския цивилизационен модел. Социалните общности, възникнали върху принципа на индивидуализма за него са прост механичен сбор от индивиди, „социален агрегат“; докато тези, които се формират в духа на съборността били живо цяло, „свърхиндивидуален организъм“. Във втория случай индивидът е само „индивидуация на социалната личност“, възникнала дори в отделен разговор или трайно възплътена в социални структури като народ, държава, даже съвкупното човечество.

Що се отнася до православие – в евразийската схема по-близо до него стои „езичество“, отколкото християнското инославие. Срещу тази позиция аргументирани възражения изказва П. Бицили, а Н. Бердяев напомня на евразийците, че християнството не предполага разделянето на доброто и злото по...географски признак. Самото православие е представено като „битово изповедание“, като „културно-битова потребност“. За да не е религиозно препяствие пред имперското спояване на Евразия православие е лишено от „всечовечността“ си (ранните славянофили); от универсалността на своите послания (Н.Бердяев). И още по-лошо! Включено в тезата за идеократическата държава като политическа форма оптимална за Русия/Евразия, православие е сведено до функцията му на политико-идеологически инструмент от евразийците. Любопитно е, че що се отнася до самобитността на руската държавност – евразийците я виждат не в политическите принципи на Киевска или Следпетрова Русия, а в принципите завещани на Московска Русия от татарския улус.

Дотук дебатът все още е удържим в границите на „историософското“, но опитът да бъде осмислена болшевишката революция с нейните резултати – образно казано – сваля анализаторите в преизподнята на текущата политика. По този въпрос, онова в позицията на

евразийците, което изумява „бялата“ емиграция в Европа е:

1. Готовността на евразийците да припознаят болшеизма като „законен“ син на руската национална, в частност, философско-историческа и политическа култура;
2. Готовността им да поемат риска от надхитряне с него, което би трябвало по замисъл да превърне евразийството от идеологически дубльор в титуляр, реформиращ системата в Съветска Русия отвътре.

Евразийците обявяват реформите на цар Петър I и настъпилите в резултат на тях промени за органично чужди на руския народ, а болшевишката революция била дошла като възмездие, като „суд над Следпетрова Русия“. Политическият резултат от революцията се свеждал до обсебването от комунистическата партия на цялата власт, а идването на власт на така строго организирана група по принцип съответствало на положението и условията в Русия. С други думи – болшеизмът се оказва логичен резултат от погрешната европейзация на Русия. „Войнстваният икономизъм“ на Европа, идейно възплътен в историческия материализъм, довел болшеизма в Русия. Евразийските симпатии към болшеизма се дължат на това, че той рушал старите структури родени от Петровите реформи. Но ако болшевиките са смятали, че рушат старата „буржоазна“ култура и отварят място за новата пролетарска културна програма; то в термините на евразийството – рушала се старата „романо-германска култура“, отваряйки място за осъществяването на нова национална културна програма. Болшевиките правели първата крачка към идеокрацията като политически модел за организация на държавната власт. Те били опасни докато са комунисти, докато следвали своята „абстрактна идеология“. На болшевишката партия евразийците са гледали като на „ракета-носител“. Целта им е била да проникнат и превземат отвътре ВКП(б), превръщайки я в евразийска партия. Дори са осъществени опити за контакти с високопоставени болшевишки функционери (Ю. Петяков). От 1924 г. ГПУ инфилтрира свои хора в еразийското движение. Особено драстично е „олевяването“ на позициите при Д. Светополк-Мирский и С. Ефрон. В-к „Евразия“, орган на движението е видимо манипулиран от болшевиките. При това надлъгване не остава празна кошницата и на последните. Например – евразийците издигат антиколониалната месинска идея Русия да стане водач на културно угнетените народи от Азия и Африка срещу колониалната „романо-германска“ експанзия (Н. С. Трубецкой). Болшевиките приемат на въоръжение тази идея и в техните директиви тя звучи така – Съветска Русия да стане водач на икономически и политически угнетените народи от Азия и Африка срещу колониалната експанзия на капитала.

Интересни паралели между евразийството, болшеизма, италианския фашизъм и представителите на „консервативната революция“ в Германия прави Л. Люкс. Евразийците не отричат идейното си родство както с болшеизма, така и с италианския фашизъм. Във фашизма Н. С. Трубецкой вижда опит за създаване на политическа противотежест насочена срещу парламентарно-демократичната система. Според него, по значение италианската революция отстъпвала само на болшевишката, а значението и на двете в отхвърлянето на

демократията като реликт от „либерално-позитивистката епоха“. Евразийците точно отчитат свръхмерната роля на идеологията в тези два мутанта на тоталитаризма и свързват този факт с тезата си за идеокрацията. Фашизмът и болшевизмът носели само част от белезите на идеокрацията, а всичките си предимства тя щяла да покаже в практиката на евразийството. Казаното мисля е достатъчно, за да видим в евразийството само едно от тежненятия към тоталитаризъм присъщи на XX век.

* * *

След като евразийството се ражда в България, намират ли почва неговите идеи у нас? Без да е измежду учредителите му активно в работата на движението по-късно се включва П. Бицили. Той „облича“ основната евразийска категория „месторазвитие“ в историографски анализ, който следва да даде облик на принципно нов историологичен план изграден върху съзнателното търсене на функционална връзка между „историята“ и „географията“. В тази посока детайлизира опозицията „Изток-Запад“, която почти век определя разволя на руската историологична култура. На схващанията за вечния дуел изток-запад П. Бицили противопоставя функционалната зависимост „център-периферия“. Той споделя идеята, че пътят на възраждането е пътят на „възстановеното културно единство“ между Изтока и Запада, мисия, която по историко-географска даденост принадлежи на Русия, тя следва да „възсъздаде Евразия“, но не по подобие на монголите, само като посредник между културите на Изтока и Запада, а като творчески синтез и на двете.

Да, това е евразийство, но твърде своеобразно. В евразийския облик на Русия са спестени героичните стилизации от типа „намираща се под натиска на номадите от югоизток и цивилизованите варвари от запад“. За доминация на туранският елемент в „евразийската идентичност“ не става и дума, нито неевропоцентристката гледна точка се отлива в антиевропейстични геополитически схеми. Ценностноопределящи са идеите за контакта, а не за конфликта между културите; за културно-историческия синтез подкрепян от образите на „пътя“, „моста“, „посредника“. В някои от анализите прозира и плаха надежда за възможна политическа промяна. П. Бицили използва една квалификация на руския (азиатски) тип социализъм, за да отбележи, че той е приет от редовите болшевики като право на вожда („ясак“), така както монголите в XI в. приемат исляма. Надеждата се храни от очакването, че тази формална връзка лесно би могла да промени смисъла си с идеологически промени по върховете.

Няколко години по-късно вече е налице значителна еволюция в отношението на П. Бицили към евразийството и тя стига до ясно назовани причини за раздяла с движението. Подобно на болшевиките и евразийците виждат бъдещата си партия не само като „единна“, но и като „единствена“, а това вече рои маса проблеми – имперски, конституционни, религиозни и пр. Срещу опита на евразийската „православна“ партия да идентифицира Евразийската империя с Православна Русия стоят фактите. Вън от нея остават православните гърци, българи, сърби, румънци, а не малка част от населението в нея е неправославно – мюсюлмани, будисти и пр. Как от философско-исторически в практико-политически план ще се осмислят Съветите при монопол върху истината на

една идеология и правото на принуда за нейното прокаране. Открит остава и въпросът за превръщането на Църквата в политико-доктринален инструмент, съпътствано от „оскъдняването“ не религиозния дух в самата Църква, а идеята за съборността във варианта „единствена партия“ плюс „политически възпитана армия“ не значи нищо друго освен пълно поглъщане на човешката индивидуалност от „културоличността“. Заключениеето, до което стига П. Бицили е, че официално афиширалото себе си като антитеза на болшевиизма евразийство се оказва пряко негово продължение и зад неговата по същество тоталитарна платформа наднича „зловещата маска на Ленин“. Това е раздялата!

П. Бицили не е единственият у нас изпитал „обаянието“ на евразийството. Със съчувствена рецензия на евразийския проект излизат Гео-Милевите „Везни“. Ст. Младенов в сп. *Съвременник* също обръща внимание на дилемата „евразийство-болшевиизъм“. Я. Янев се потива да адаптира евразийската гледна точка към философията на българската история в статията си *Изток или Запад* (1933). Г. Константинов и Б. Йоцов дори смятат, че модерният ни национален романтизъм се оформя под влияние на евразийството. Изброените автори не са единствените, които търпят макар и фрагментарни идейни и стилистични влияния от страна на евразийството, но те са твърде незначителни сравнени с организираното идейно трансформиране на част от българската социалдемократия под въздействие на болшевиизма.

* * *

След разпадането на социализма и дискредитирането на марксизма-ленинизма като „всесилно идейно оръжие и ръководство за действие“, възникна дефицит на идеологически реквизит за легитимирането на мутиралите от комунистическите структури партии на властта. Явно беше настъпил часът на дубльора. Посткомунистическите политически мутанти намериха в евразийството оптималния възможен вариант за политико-идеологическа конверсия, защото:

1. То изявява традиционните за „руската идея“ имперски мащаб и есхатологичен хоризонт на посланията.
2. Държи сметка за дълбоко вкоренените в руския обществено-политически живот етатистки нагласи.
3. Както вече отбелязахме, самото е замислено и създадено с цел при определени условия да замени комунистическата идеология, което се и случи.

Идеите на тази въобразена през 30-те години на миналия век идентичност днес избирателно се полага като вътрешно-политическа практика и геополитическа-стратегия от управляващата върхушка в Русия.

Литература:

- Бицилли, П. 1922. *Исходъ къ Востоку. Утвърждения евразийцев* (1921). – Русская мысль, № 1-2.
- Бицилли, П. 1922. *“Восток” и “Запад” в истории Старого света*. – На путях. Утвърждения евразийцев, № 2.
- Бицилли, П. 1925. *Народное и человеческое. По поводу “Евразийского временника”*. – Современные записки, т. 25.
- Бицилли, П. 1927. *Два лика евразийства*. – Современные записки, т. 31.

Бицилли, П. 1993. *Избранное*, Москва.
Данилевский, Н. 1895. *Россия и Европа*, СПб.
Евразийство – опыт систематического изложение,
1926., П.Б.
Игнатов, Ас. 1995. “Евразийство” и поиск новой русской
культурной идентичности. – Вопросы философии, №
6.

Исходъ къ Востоку, 1921. София.
Люкс, Л. 1993. *Евразийство*. – Вопросы философии, № 6.
Россия между Европой и Азией. Евразийский соблазн,
1993., Москва.

*Препоръчана за публикуване от катедра “Философски
и социални науки”, Хуманитарен департамент*